

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-7>

СУФІКСАЛЬНА МАТРИЦЯ ІМЕННИКІВ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XV – XVIII СТ.

Мартиновська Ю. О.

магістрантка

*Навчально-наукового інституту української філології
та соціальних комунікацій*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Староукраїнська літературна мова XV – XVIII ст. мала всі типи словотворення, що властиві сучасним слов'янським мовам ще з найдавніших часів. Пріоритетними у творенні іменників були морфологічні словотвірні засоби – суфікси і префікси. На думку дослідників, перевагою у словотворенні іменника була суфіксація. С. Бевзенко зазначає, що «іменники творилися головним чином засобом суфіксації, причому творення їх за допомогою суфіксів відбувалося як від іменних, так і від дієслівних основ. В далеко меншій мірі в іменниковому словотворі використовувалася префіксація. Вона була майже виключно властива іменникам віддієслівного походження. Роль префіксів у творенні іменників здебільшого була побічною. Вони звичайно не були прямими складовими елементами самих іменників, а лише складовою частиною тих дієслівних основ, від яких творилися вони. Лише в окремих випадках префікси безпосередньо входили до складу іменників як їх складові елементи» [1, с. 104]. Наприклад, адзимка, пробагніт, байбарак, вивернення, вивітрювання, виворот, згончарювання, загольчание, підгуся, загустина, загруння, пригрубник, згостювання, захвойда, заутриння, затюкання, затерка.

У пам'ятках староукраїнської літературної мови XV – XVIII ст. при словотворенні іменників простежується морфологічно-синтаксичний спосіб словотвору, що прослідковувався у словоскладанні, тобто у творенні складних іменників шляхом сполучення двох основ, двох коренів, а також – субстантивація, перехід інших частин мови в іменники. Проте, субстантивація відповідно рідко виступала навіть у давньокиївський період, а у сучасній українській літературній мові субстантивація зустрічається частіше. Словоскладання у староукраїнській літературній мові презентовано обмеженою кількістю іменників [5, с. 8–17]. Наприклад, антецесорка, архивунтовник,

арцигетмань, балвохвалство, барвяноходець, благовѣтникъ, благословенство, благочестіє, болвохвалница, грошовладатель. Староукраїнська літературна мова XV – XVIII ст. в іменниковому словотворі використовує цілу низку різноманітних суфіксів. Очевидним є те, що лише суфіксів, за допомогою яких творяться іменникові одиниці, що означають назви осіб (nomina agentis) нараховується у писемних пам'ятках, зазначеного вище періоду, кілька десятків. Більшість іменникових суфіксів успадковано староукраїнською літературною мовою через посередництво давньокиївської із праслов'янської мови, деякі з цих суфіксів походять ще з спільноіндоєвропейської мовної сім'ї. Іменникова суфіксація історично розвивалася шляхом ускладнення суфіксів, що вже існували, новими звуковими елементами староукраїнського періоду, інші суфіксальні одиниці засвоювалися разом з іншомовними словами, а також відбувалося суфіксальне творення іменників за аналогією [2].

Дослідники дериватологи вважають найдавніші іменникові суфікси з праслов'янськими голосними *ō, *ū, *ā, *ī, *ŭ, деякі з них могли ускладнюватися приголосним *j, який завжди був м'яким (*jō, *jā), а також іменникові суфікси на приголосний *men, *en, *er, *ent, *es. Спостережено, що ще у праслов'янській мові іменникові суфікси на голосний *ō, *ū, *ā, *ī, *ŭ майже перестали виступати як словотворчі та формотворчі елементи, а стали сприйматися як детермінативи іменної основи. Навіть у таких компілятивних функціях різниця між суфіксальним мовним сегментом завдяки різноманітним змінам імплементованих фонетичним характером у більшій мірі стиралася: *ō – *s > ъ, *ū – *s > ъ, *ī – *s > ъ, *jō – *s > ъ, а самі вони історично перетворювалися у відповідну флексію називного відмінка однини (ЖАБКА, БРЕХУНЪ, АНЪМУШЪ, БАЛВЪРЪ, БОЯРИНЪ, АПОСТАСІЯ, АРТИКУЛЬ, ВДАВЦА, АРЦЮФЪРНИКЪ, ГАЛАСЪ, ГЛУПАКЪ, ГОЛУЗКА, ДАМА, ДОМАШНИКЪ, ЕДИНАЧКА, ЖАКЪ, ЖИТЩИНА, ЗАМОРЩИКЪ, ЗАМТУЗЪ) [4].

Розмаїтість іменникових суфіксів, які історично усталились у словотворі староукраїнської літературної мови XV – XVIII ст., унеобхідне їх аналіз, так як вони зазнали чимало змін у своєму фонетичному розвитку, а особливо у своїй продуктивності. Поза всяким сумнівом, такі давні іменникові суфікси, як -къ-, -нь-, -тъ-, -ть-, -въ-, -во-, -ль-, -ль-, -ло-, -мъ-, -до-, -да-, -пъ-, -ръ-, -ро-, -юнь-, -хъ-, та ін. у староукраїнській літературній мові втратили свою продуктивність, інші суфігровані елементи зберегли та розвинули свою продуктивність, або шляхом ускладнення існуючих уже суфіксів іншими суфіксальними

одинацями з'явилися нові суфіксальні утворення, що мають високу продуктивність не лише у староукраїнській літературній мові, а й у сучасній українській літературній мові.

У нашому дослідженні ми проаналізуємо мовний сегмент, секуляризований суфіксами у творенні іменників із значенням особи (*nomina personalia*). Як зазначає дослідниця Л.Л. Гумецька: «До проблеми словотворчої будови слов'янських особових назв перший підійшов славнозвісний вчений Ф. Міклошич у праці «Die Bildung der slavischen Personennamen». У цій праці Міклошич розглядає творення простих слов'янських особових назв і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; творення складних особових назв, зважаючи на частини мови, які можуть входити в склад першого або другого компонента особової назви; форму сполучення обох компонентів складної особової назви; синтаксичне взаємовідношення обох компонентів складного слова; порядок компонентів у складній особовій назві; він подає також алфавітний перегляд основ – слов'янських і неслов'янських, – від яких утворюються слов'янські власні імена людей» [3, с. 7]. Крім Ф. Міклошича, вивченням словотвору власних назв займалися М. Морошкін, Г. Гінкен, О. Селищев, Ф. Тарановський, Г. Ільїнський, А. Дементьєва, М. Сумцов, В. Охрімович, І. Франко та ін., які покликалися на працю Міклошича, хоча деякі його міркування з ономастики були відхилені дослідниками.

Ілюстративний матеріал староукраїнської літературної мови XV – XVIII ст. увиразнює словотворення іменників із значенням особи (*nomina personalia*) від дієслівних та дієслівно-іменних основ за допомогою відповідних суфіксів: **БРЕХУНЬ**, *с.м.* 1) Лгун. ... Вел. I, 83. 2) *Собака (дворовая)*. За чотири домовые брехуны по три рубли грошей. Кн.гр.Луцьк. 1567, л.57 (с.40) [Тимченко К.1, с. 11]; **АНГОЛИКЪ**, *с.м.* Ангелочек. *Ажъ бачця Анголикъ з рогами домене прибрався*. Довг. 93 [Тимченко К.1, с. 32]; **АРЦИБѢСКУПЪ**, *с.м.* (пл. arcybiskup). Архиепископ. *Арцибѣскупъ Гроховскій на арцибѣскупство вѣхаль до Львова*. Льв.лет. 251. *Арцибѣскупъ гнезненскій*. Л.С. 367. [Тимченко К.1, с. 36]; **НУЖНИКЪ**, *с.м.* (пл. niędznik). Бедняк. *Которое [царство небесное] поривають нужници*. Пал. 802. [Тимченко К.1, с. 511]; **НАУЧИТЕЛЬ**, *с.м.* (пл. nauczyciel). Учитель. *Великій около звѣдарскихъ наукъ научитель*. Рук.хр. 159. [Тимченко К.1, с. 474]; **МѢХОВНИКЪ**, *с.м.* 1. Мастер, делающий мешки. Бер. 182. 2. Меховщик. Мл.Сл. 43. [Тимченко К.1, с. 445]; **МѢРОЧНИКЪ**, *с.м.* Мельник. [Тимченко К.1, с. 444]; **МУЖАТКА**, *с.ж.* Замужняя женщина. *Будеть мужаткою звана, бо зъ мужа взятая есть*. Рук.хр. 3. [Тимченко К.1, с. 438];

МОГОРИЧНИКЪ, с.м. Участник в могорыче, свидетель торговой сделки. *Тогда той человекъ именовалъ заводцу своего и могорычникомъ*. Кн.Луцк. 1564, л. 232. [Тимченко К.1, с. 432]; **ЛЮДИНЪ**, с.м. Человек. *Яко тма отъ свѣта есть розна, такъ злонравній человекъ отъ доброго и богобоязагося людина рознитця*. Вел. II, 343. [Тимченко К.1, с. 414]; **ЛИХВЯРЪ**, с.м. (пл. lichwiarz). Ростовщик. Бер. 71. *Піяницъ и лихвяровъ отлучайтеса*. Пам. III, 10 (1586). [Тимченко К.1, с. 405]; **КУРЕВНИКЪ**, с.м. Развратник, прелюбодей. *Куревникомъ и дворяномъ безвстыднымъ надъ собою владѣти допуцають*. АЮЗР. II, 238 (И.Выш.). [Тимченко К.1, с. 392]; **КОЛОДНИКЪ**, с.м. Арестант. *О выдачѣ колодниковъ... писалемъ*. Дн.Марк. I, 23. [Тимченко К.1, с. 372]; **КОБИЛНИКЪ**, С.М. Пастух кобыл. *Кобшиникъ негодный*. Вел. I, прил. 3. [Тимченко К.1, с. 369]; **КАРТНИКЪ**, с.м. Играющий в карты; картежник. [Тимченко К.1, с. 359]; **МЪХОВНИКЪ**, с.м. 1. Мастер, делающий мешки. Бер. 182. 2. Меховщик. Мл.Сл. 43. [Тимченко К.1, с. 445]. Из наведених прикладів вочевидно, що низка суфігованих елементів характерна для іменникового словотворення сучасної української літературної мови, уякравлена матеріалами староукраїнської літературної мови XV – XVIII ст., і найбільш поширеним способом морфологічного типу словотворення була суфіксація основ іменника. Перспективу подальших студій убачаємо у виокремленні та удокладненні утрадиційнених суфіксів на позначення особи (nomina personalia), для встановлення сутності об'єкта наукового дослідження.

Література:

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Закарпатське обласне видавництво. Ужгород, 1960. 416 с.
2. Безпалько О.П., Бойчук М.К. та ін. Історична граматики української мови. Київ, 1957.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. Вид-во Академії Наук Української РСР. Київ, 1958. 297 с.
4. Ковалик І.І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів, 1958.
5. Самійленко С.П. 3 історичних коментарів до української мови. Словотвір іменників. Українська мова в школі, 1958. № 2. С. 8–17.
6. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: у 2-х книгах / упоряд. В. Німчук, Г. Лиса. Київ – Нью-Йорк, 2002. 512 с.